

ЗОВНІШНЯ ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЖИТТЄВОГО РІВНЯ РЕГІОНУ

Вікторія РЮЛЬ
Viktoria RIUL'

к. соціолог. н., доцент, ДВНЗ «УжНУ»
email: vikarul@gmail.com

The external labour migration as a social phenomenon and its specifics in Transcarpathian region are investigated in the given article. A operationalization of the basic concepts, related to external labor migration is conducted in the given paper. The analysis of statistical information on the external migration in Ukraine and in Transcarpathian region, in particular, is conducted in the given article. The main reasons, which are the motivations for foreign labor migration are determined in the article. The peculiarities of the employment of labour migrants from Ukraine to the countries of European Union and the Russian Federation are analyzed. The peculiarities of the external labour migrants are revealed, the growth money orders and its importance for Ukraine and Transcarpathian region, particular, is a powerful factor in the development of the region. Private transfers remain relatively stable even in the economic slump. Private workers, which during their stay abroad, enhance their own cultural and intellectual level, retur home with a new experience in organizing civilized business, and private enterprise. Many of our countrymen, returning home have different model of thinking, and other priorities in life.

Keywords: labour migration, labour migrant, unemployment, reasons of labour migration.

В статті досліджується зовнішня трудова міграція як соціальне явище, а також її специфіка в Закарпатській області. Проведено операціоналізацію основних понять пов'язаних із зовнішньою трудовою міграцією. Здійснено аналіз статистичної інформації щодо масштабів зовнішньої міграції як в Україні так і в Закарпатті зокрема. Виділено та проаналізовано основні причини, які спонукають до зовнішньої трудової міграції. Проаналізовано особливості працевлаштування трудових мігрантів з України в країнах Європейського союзу та Російській Федерації. Розкрито особливості зовнішньої трудової міграції населення Закарпаття. Доведено що зростання обсягів грошових переказів та їх значення для України і Закарпатської області зокрема – є потужним фактором розвитку регіону. Приватні трансфери залишаються відносно стабільними навіть в умовах економічного спаду. А також, що заробітчани, які за час перебування за кордоном підвищують власний культурний та інтелектуальний рівень, повертаються вже на Батьківщину з новим досвідом організації бізнесу і процесу цивілізованого ведення приватного підприємництва. Багато хто із наших повертаючись із заробітків має вже іншу модель мислення, вже інші пріоритети в житті.

Ключові слова: *трудова міграція, трудовий мігрант, безробіття, мотиви трудової міграції.*

Трудова міграція, що передбачає перетин міжнародних кордонів, є транскордонною (міжнародною, зовнішньою). Конвенція про захист прав усіх трудящих, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 45/158 від 18 квітня 1990 р., визначає міжнародного трудового мігранта як особу, яка займатиметься, займається або займалася оплачуваною діяльністю в державі, громадянином якої вона не є; положеннями цієї Конвенції регулюються основні питання транскордонної трудової міграції, при аналізі якої основним об'єктом дослідження виступає, як правило, акумуляція людського капіталу як ендогенного чинника економічного зростання тих чи інших країн [5, с. 79].

В авторському розумінні міграція населення – це територіальне переміщення індивідів, пов'язане зі зміною місця проживання на певний термін або постійно, незалежно від регулярності, тривалості, цільової спрямованості. Соціологічний аналіз міграції передбачає

застосування інституційного, системного, функціональних підходів, в рамках яких увага акцентується на таких предметно-об'єктивних характеристиках міграції як процесуальність, системність, функціональність, а також на інституційних характеристиках і безпосередній належності їх до систем соціальної дії. Транскордонна міграція робочої сили є розповсюдженим міжнародним явищем, вона відбиває стихійний процес розподілу трудових ресурсів між національними ланками світового господарства, а використання іноземної робочої сили вважається в сучасних умовах невід'ємною складовою нормального процесу відтворення. У деяких країнах, що активно використовують працю іноземців, спостерігається залежність цілих економічних галузей від імпорту робочої сили. Основними особливостями і тенденціями транскордонної міграції робочої сили на сучасному етапі є зростання в міграційних процесах демографічних чинників, розширення географії та масштабів, кількості і структури міграційних потоків, збільшення обсягів нелегальної міграції, урізноманітнення соціокультурних характеристик мігрантів, фемінізація міграційних переміщень, використання трудової еміграції для вирішення внутрішньодержавних проблем зайнятості [13, с. 4-32]. З кожним десятиліттям можливості транскордонної міграції робочої сили розширюються, що пов'язане з формуванням єдиного світового інформаційного, економічного, транспортного простору. У деяких економічних регіонах, зокрема в зоні ЄС, поширюється різноспрямований міждержавний обмін робочою силою. За деякими даними, на середину 1990-х рр. у світі налічувалося понад 30 млн. транскордонних мігрантів, які працювали за контрактом, і в 4-5 разів більше нелегальних, сезонних і маятникових трудових мігрантів, які зазвичай виконують роботу низької кваліфікації. [8]

Метою дослідження є зовнішня трудова міграція населення Закарпаття як засіб підвищення життєвого рівня регіону.

Реалізація мети вимагала розв'язання наступних завдань дослідження:

- Операціоналізація поняття трудова міграція та основних понять пов'язаних з нею.*
- Обґрунтувати особливості зовнішньої трудової міграції населення Закарпаття та процесів пов'язаних з нею;*
- Визначити вплив зовнішньої трудової міграції населення Закарпаття на підвищення життєвого рівня регіону.*

Транскордонна (зовнішня) трудова міграція, тобто міграція через державний кордон (кордони), за хронологічною ознакою може бути безповоротною (постійною), тимчасовою, сезонною [1, с. 100]. Слід зауважити, що в контексті даного дослідження під транскордонними трудовими мігрантами ми розглядаємо осіб, які працевлаштовуються за кордоном на певний час; до цієї категорії не входять постійні емігранти (переселенці) та мешканці прикордонних регіонів, які займаються транскордонною дрібною контрабандою (т. з. "човникари") або щоденно перетинають кордони для праці в сусідній країні (фронтальєри). На жаль, однозначної інформації щодо масштабів та регіональних особливостей транскордонної трудової міграції українців немає, але аналіз існуючих даних дає підстави стверджувати, що її розміри становлять дуже вагомий частку інвестиційного і соціального фінансового ресурсу держави. За неофіційними підрахунками експертів, протягом останніх двох десятиліть за кордоном постійно працюють від 2 до 7 мільйонів українців, хоча дані окремих дослідників можуть між собою істотно різнитися [4]. Так, за даними ООН, станом на 2000 р. налічувалося 6,947 млн. українців (14% населення країни), які стали транскордонними трудовими мігрантами; станом на 2005 р. ці цифри склали відповідно 6,8 млн. і 3,6%. За чисельністю міжнародних емігрантів Україна посідала в ці роки четверте місце у світі [2]. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, на протязі 2005 - першої половини 2008 рр. за кордоном працювали близько 1,5 млн. жителів України (5,1% населення працездатного віку). [1]

Крім того, перевагу українцям віддають і російські роботодавці, з причини їх високої професійної кваліфікації. На відміну від працівників з країн Центральної Азії, 60% українців мають середню спеціальну освіту.

По-друге, між Росією та Україною відсутній візовий режим, що ліквідує додаткові рамки для українців. Проте нещодавно Держдума РФ ухвалила у першому читанні законопроект, який зобов'язує мігрантів, які прибувають на територію держави з метою

працевлаштування, здавати іспити на знання російської мови, історії та основ законодавства РФ. Законопроект розроблено на виконання Указу Президента РФ. Документ передбачає, що іспит необхідно буде здавати всім іноземцям, які звертаються за отримання робочої візи, виду на проживання, а також за спеціальними патентами та дозволами на працевлаштування. Іспит буде платним і його вартість, за оцінками експертів, може сягнути 5 тисяч російських рублів. За результатами іспиту мігранти отримуватимуть відповідні сертифікати, які будуть чинними 5 років. Відповідно до законопроекту, вимога не поширюватиметься на висококваліфікованих фахівців.

Щодо характеру роботи, яку виконують закарпатські трудові мігранти є будівництво, торгівля, сільське господарство, добувна і переробна промисловості. Українці працюють у найбільш міграційноємких, промислово-розвинутих регіонах Росії. Це, здебільшого, Москва, Московська область, Санкт-Петербург, Ленінградська, Ростовська області, Краснодарський край, Сибір і Далекий Схід. Українці переважно зайняті на будівництві, в торгівлі, у сільському господарстві, добувній і переробній промисловості. Відносно новий для Росії сектор домашнього обслуговування (прибирання, догляд за дітьми) найбільше зайнятий українками. Вони також працюють на ринку, зокрема їх наймуть на роботу інші мігранти, наприклад, азербайджанці. Частина українських мігранток працюють водіями міського транспорту в російській столиці. У Білгородській та Липецькій областях «практично все сільське господарство здійснюється руками українців. Вони працюють як у приватних господарствах, так і в колгоспах. Багато українців зайняті у нафтових та газових розробках Сибіру й у сфері видобування корисних копалин. Значна кількість українців осіли там, ставши громадянами Росії. Інші працюють вахтовим методом (6-9 місяців). І незважаючи на напруження в стосунках України та Росії, сотні тисяч українців все ще працюють на Росію, щоб підняти добробут своєї родини та регіону вцілому. [7]

Основною причиною зовнішньої трудової міграції закарпатців все ще залишається високий рівень безробіття в регіоні. Що стосується Закарпатської області то за даними Головного управління статистики у Закарпатській області рівень зареєстрованого безробіття в цілому по області на кінець лютого 2013 р. становив 1,9% населення працездатного віку, у сільській місцевості – 1,8%, у міських поселеннях – 2,1%. Серед районів області найвищий рівень безробіття у Воловецькому районі – 6,7%, найнижчий – в Хустському районі – 1,1%.

Найбільше трудових мігрантів постачають за кордон західні області України, де 21% усіх сімей становили сім'ї, хоча б один із членів яких мав досвід тимчасової роботи за кордоном [8]. Особливо звертаємо увагу на те, що масштаби трудової міграції з України збільшує її "ланцюговий" характер, який проявляється в тому, що вдале працевлаштування одного мігранта нерідко тягне за собою міграцію всіх його родичів і знайомих. У сільській місцевості Закарпаття дію цього чинника підсилюють розгалужені по населеним пунктам сільського типу родинні зв'язки і груповий ("бригадний") характер працевлаштування чоловіків, які серед трудових мігрантів кількісно переважають. Далі переходимо до специфіки транскордонної трудової міграції на рівні Закарпатської області. В силу політико-історичних, природно-географічних, соціально-економічних чинників Закарпаття протягом останніх століть належало до регіонів з низьким рівнем розвитку продуктивних сил та індустріального розвитку, що постійно було причиною надлишку трудових ресурсів [3, с. 352]. Через це на Закарпатті історія трудової міграції сягає ще середини XIX ст., а проблему зайнятості працездатного населення не було повністю розв'язано навіть за часів планової економіки. З початку 1990-х рр. Закарпатська область завдяки своєму прикордонному географічному розташуванню перетворилася на своєрідний детектор тенденцій еволюції міграційного процесу в Україні. У перше десятиліття незалежності на Закарпатті спостерігалось хвилеподібне стрімке наростання масштабів трудової міграції за кордон, після чого ці процеси стабілізувалися на дуже високому рівні. За нашими розрахунками, у 2010 р. близько 180 тис. закарпатців працювали за межами області [3, с. 353].

На Закарпатті, особливо в сільській місцевості, за традицією трудові мігранти – переважно чоловіки; жінки залишаються вдома з дітьми і займаються домогосподарством. Основною причиною цього є географічні вектори міграційних потоків та ґендерні стереотипи, що склалися у краї століттями, через що егалітарний тип сімейних відносин формується відносно повільно, причому каузально це можна пояснювати як культурними (збереження ґендерної ідентичності), так і економічними чинниками (з точки зору "теорії раціонального обміну"). [11]

Загалом серед усіх економічних мотивів, які змушують українців виїжджати працювати за кордон, самі трудові мігранти називають потреби в матеріальному забезпеченні сім'ї (часто лише на рівні повсякденного відтворення), покращенні житлових умов (як правило, будівництві чи ремонті житла), придбанні товарів тривалого вжитку, поверненні боргів, накопиченні коштів на лікування, оплату навчання дітей у вищих навчальних закладах, накопиченні стартового капіталу для заснування власного бізнесу [6].

Офіційні дані свідчать, що обсяг приватних грошових переказів із закордону в Україну у 2012 році зріс на 7,2%, хоча його співвідношення до ВВП залишилося на колишньому рівні.

Такі дані оприлюднив Національний банк України (НБУ).

«У 2012 році обсяги приватних грошових переказів з закордону збільшилися на 7,2% - до \$7,5 млрд. Співвідношення обсягів грошових переказів до ВВП залишилося на рівні попередніх двох років і склало 4,3%», - йдеться в повідомленні регулятора.

Таким чином, у 2012 році вперше сума грошових переказів фізичних осіб перевищила обсяг коштів, що надійшли в Україну у вигляді прямих іноземних інвестицій: \$7,5 млрд. проти \$6,013 млрд. Так, згідно з даними НБУ, за допомогою платіжних систем в минулому році з-за кордону було переказано близько 43% всіх коштів (у 2011 році на 3% менше). Ще 13,8% коштів, або \$ 1,035 млрд надійшло в Україну неофіційними шляхом (передача готівки). При цьому у 2012 році обсяги збільшилися - проти \$ 963 млрд на рік раніше.

В якості оплати праці українців, що працюють за кордоном, в 2012 році в Україну надійшло \$4,6 млрд (на 14,8% більше, ніж в 2011 році). Перекази у формі приватних трансфертів навпаки знизилися на 3% і склали 2,9 млрд. Понад 70% переказів здійснювалося з семи країн. Лідером за обсягами грошових потоків в Україну залишилася Росія (\$2,3 млрд, або на 18,2% більше порівняно з 2011 роком). [9]

На країни СНД у 2012 році доводилося 40,1% обсягу грошових переказів з закордону.

З країн ЄС надійшло 34,9% від загального обсягу грошових переказів (\$2,3 млрд), що на 4,7% менше, ніж у попередньому році.

З інших країн світу найбільше переказів надходило зі США та Німеччини - відповідно 9,3% і 6,2%. НБУ нагадує, що приватні грошові перекази (remittances) у статистиці платіжного балансу - це міжнародні перекази і потоки ресурсів у домогосподарства (у грошовій і натуральній формі), які надходять з інших країн і головним чином пов'язані з тимчасовою або постійною міграцією населення [12].

Щодо переказаних грошей закарпатським трудовими мігрантами то їх обсяг значно важче визначити. Але ми можемо з впевненістю стверджувати, що зростання обсягів грошових переказів та їх значення для України і Закарпатської області зокрема – є потужним фактором розвитку.

Перевагами грошових переказів є те, що, по-перше, на відміну від інших фінансових потоків вони характеризуються стабільністю, відносною стійкістю до кризових явищ, справляють антициклічний вплив на економіку. Внаслідок фінансово-економічної кризи у 2009 році обсяги грошових переказів знизились лише на 5,5% і швидко досягли попереднього рівня у 2010 році, в той час, як потоки прямих іноземних інвестицій скоротились на 40%. По-друге, грошові перекази залучаються у сфери економіки, що менш за все відповідають стандартам інвестування і банківського кредитування, не створюючи при цьому боргових зобов'язань. [9]

Питання стосовно впливу заробітчанства на добробут домогосподарств мігрантів, є досить неоднозначним. За даними нашого дослідження, заробіток за кордоном має такі позитивні сторони стосовно благополуччя домогосподарства:

1. трудова міграція сприяє попиту домогосподарств на товари та послуги, збільшення у зв'язку з цим рівнем споживання;

2. Зростає участі сектору домогосподарств в інвестиціях: у житлове будівництво, виробництво, товарно-матеріальні запаси;

3. Зростання інвестицій в людський капітал та рівня доступності соціально значимих послуг (освіти, охорони здоров'я, сфери культури, рекреаційного забезпечення та ін.);

4. Набуття мігрантами ринкового досвіду, розвиток підприємництва, створення нових робочих місць після повернення

5. Також, грошові перекази збільшують заощадження населення, сприяючи активізації економічного розвитку. Причиною заощаджень є невпевненість заробітчан та нестабільність соціально-економічної ситуації як країні-донора, так і країні-реципієнта. Вплив грошових

переказів на економічне зростання найбільший в тих країнах, де розвинутою є мережа відповідних фінансових інституцій, що акумулюють заощадження отриманих домогосподарствами переказаних коштів.

6. Також, грошові перекази є засобом диверсифікації ризику настання кризових періодів життєдіяльності домогосподарств. Одним з основних мотивів міграції є бажання забезпечити майбутні надходження в сімейний бюджет і знизити ризики важкого матеріального становища під час екологічних, економічних і політичних криз.

Ми вважаємо, що дослідження напрямів використання грошових переказів дозволяє назвати їх соціальними переказами. Найбільш розповсюдженим напрямом використання грошових переказів є оплата медичних послуг. Надіслані кошти скорочують бідність домогосподарства, піднімають рівень життя, покращують якість харчування і полегшують доступ до медичного обслуговування, будучи, таким чином, запорукою формування людського потенціалу. Трудова міграція, яка розглядається в площині позитиву та негативу, явище багатофункціональне, і серед наведених вище фактів, які вказують на її позитивний бік, ми вважаємо за доцільне навести ще декілька факторів, які дадуть нам змогу розглянути заробітчанство стосовно його впливу на життєвий рівень закарпатців. [11]

«Міграція може бути позитивним явищем, що значно сприятиме подальшому розвитку людини, – вважає Хелен Кларк, адміністратор Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй. – Але для того, щоб реалізувати свої переваги, вона повинна спиратися на сприятливе політичне підґрунтя...».

Насправді, міграція може підвищити прибутки людини, розширити можливості отримання медичної допомоги та освіти. Але найважливіше – це можливість вирішувати на свій розсуд, де жити, – що є ключовим елементом свобод та прав людини.

Ці слова є підтвердженням сучасного становлення трудового мігранта, пріоритетом для якого є перш за все підвищення рівня життя.

За даними обстеження домогосподарств мігрантів за 2011 рік, Національним інститутом проблем міжнародної безпеки внаслідок поїздки на заробітки за кордон значно покращилося матеріальне становище майже 40 % з них, у 35 % воно покращилося лише певною мірою, лише 10 % вважали, що воно не змінилося, 15 % – не визначилися з відповіддю [7]. Підраховано, що на кожний долар переказів припадає приріст вітчизняного виробництва вартістю 2 дол. У науковій літературі це описується формулою п'яти «Т», що включає трансфери, транспорт, туризм, телекомунікації, торгівлю, тобто сфери, розвиток яких прискорюється через попит на мігрантів, що, своєю чергою, сприяє розвитку всієї економіки.

Зростання грошових переказів є одним із проявів позитивного зв'язку між міграцією і розвитком країни, оскільки, за оцінками Світового банку, трансфер переказів, особливо важливий в умовах світової фінансової кризи. Приватні трансфери залишаються відносно стабільними навіть в умовах економічного спаду.

Масштабна трудова міграція приводить до позитивних наслідків розвитку економіки України та Закарпатської області зокрема. Із слів опитаних в нашому дослідженні респондентів, на сьогодні, роль міграційного капіталу, як джерела фінансування процесів економічного зростання, є доволі вагомою. Окрім цього, характер і механізми впливу міграційного капіталу на фінансування економічної сфери світового господарства дає змогу вважати грошові трансфери трудових мігрантів своєрідним стабілізатором макроекономічної ситуації і генератором поступу країн, що розвиваються. Завдяки потокам міграційного капіталу деякі країни можуть пом'якшити дефіцит державного бюджету, а також компенсувати додатковий попит на іноземну валюту. Водночас, грошові трансфери мігрантів є одним із найстабільніших джерел надходження іноземного капіталу в країни, значно випереджаючи прямі іноземні інвестиції, портфельні інвестиції та міжнародну технічну допомогу [9, с. 243-244].

В Україні надходження грошових переказів мігрантів з кожним роком зростає, реабілітуючись після порівняно незначного скорочення під час фінансово-економічної кризи 2008-2009 років. Спираючись на інформацію, які наведена в статті Курія Л. О. про витрати трудових мігрантів ми дійшли до висновку, що закарпатці, як в цілому і всі українські заробітчани, в основному, власні заробітки спрямовують на забезпечення домогосподарств – через купівлю нерухомості, автомобілів, товарів довготривалого вжитку, продуктів харчування, коштовностей, та витрат на освіту дітей, відпочинок та дорогий одяг.

Ще однією із позитивних сторін виїзду за кордон на працевлаштування є бажання мігрантів за привезені гроші розпочати власний бізнес, за зразком що відповідає закордонному. Заробітчани, які за час перебування за кордоном підвищують власний культурний та інтелектуальний рівень, повертаються вже на Батьківщину з новим досвідом організації бізнесу і процесу цивілізованого ведення приватного підприємництва. Багато хто із наших повертаючись із заробітків має вже іншу модель мислення, вже інші пріоритети в житті. Там зовсім все інше, модерне, не ті погляди на бізнес, і на життя взагалі. [10]

Таким чином, низька землезабезпеченість регіону, високий рівень безробіття, низький рівень доходів населення прямо впливають на ситуацію на ринку праці. Такий стан речей в економіці області обертається для неї не тільки збитками, падінням рівня життя, а є також і джерелом криміналізації. Одночасно через нестачу робочих місць і через низький рівень заробітків посилюється інтенсивність трудових міграційних процесів.

На нинішньому етапі формуванні ринку праці Закарпатської області міграційний чинник має значний вплив на його функціонування. Він визначає специфіку його функціонування, послаблюючи прояви наслідків процесів хронічного безробіття як в області в цілому, так і на окремих локальних ринках праці зокрема.

Отже, позитивний вплив трудової міграції виявляється у змозі заробітчан підвищити рівень життя, збільшити рівень доступності соціально значимих послуг у регіоні, зміцнення стабільності фінансового сектору завдяки зростанням обсягу заощаджень домогосподарств, зростання індексу споживчих цін у тих регіонах, куди спрямовуються значні грошові потоки.

Ми можемо зробити висновок, що надіслані кошти заробітчанами власним сім'ям дають вагомий внесок в розвиток домогосподарства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Дорошенко Л. С. Демографія / Л. С. Дорошенко. – К.: МАУП, 2005. – 112 с.
2. Довга В. Зовнішня трудова міграція населення України / В. Довга. – Вісник Львівського університету. Серія економічна., № 43, – 2012. – С. 217-220.
3. Ігнатюк Н. І. Вплив соціального середовища на розвиток економічних практик самозабезпечення населення закарпатського регіону / Н. І. Ігнатюк, В. О. Рюль // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 351-357.
4. Закарпаття онлайн. Половина з тих, хто торік покинув Закарпаття, виїхали до Угорщини [Електронний ресурс] . – 2012. – Режим доступу <http://zakarpattia.net.ua/News/109006-Polovyna-z-tykh-khto-torik-pokynuv-Zakarpattia-vyikhaly-do-Uhorshchyny>.
5. Конвенція про права дитини: Резолюція № 44/25 Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1989 р. – К.: Столиця, 1997. – 31 с.
6. Ровенчак О. Українські трудові мігранти в Греції (гендерний аспект) / Ольга Ровенчак, Вікторія Володько / Західна аналітична група. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zgroup.com.ua/print.php?articleid=3491>.
7. Павлів-Самоїл Н. П. Трудова міграція : проблеми сучасності / к.ю.н., доцент кафедри господарсько-правових дисциплін ЛьвДУВС. – МИТНА СПРАВА №1(79)'2012, частина 2, книга 2, - с. 387.
8. Паніна Н. В. Українське суспільство 1992-2006: соціологічний моніторинг / Н. В. Паніна. – К.: Інститут соціології НАН України, 2006. – 94 с.
9. Панченков Ю. В. Економічна суть доходів основної діяльності промислового підприємства / Ю. В. Панченков, О. Г. Зеленська // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.10. – С. 243-244.
10. Рюль В.О. Соціалізація дітей трудових мігрантів Закарпаття: Монографія/ Серія: Studia Regionalistica/ №7; РДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський

- національний університет»; Агенція дослідження регіонального соціуму «Карпатця».– Ужгород: Видавництво ФПО Брежа А.Е., 2013.–с.222 ISBN 978-966-2668-50-6
11. Рюль В.О. Транскордонна трудова міграція як соціальний феномен– Соціологія праці і зайнятості: шляхи інституціоналізації та перспективи розвитку: Збірник наукових праць III Всеукраїнської науково-практичної конференції.– К.: ІПК ДСЗУ, 2011.– С.89-101
 12. Юськів Б. М. Глобалізація і трудова міграція в Європі: Моногр. / Б. М. Юськів. — Рівне: видавець О. М. Зень, 2009. — 479 с.
 13. Юдина Т. Н. Социология миграции: Учебное пособие для вузов / Т. Н. Юдина. – М.: Академический Проект, 2006. – 272 с.